

Відтворення матеріально-технічної бази як основа зростання сільськогосподарського виробництва

Н.В.ДОБІЖА, викладач

Вінницький інститут економіки Тернопільського національного економічного університету

Відтворення основних фондів є засобом неухильного підвищення технічної та енергетичної озброєності праці всіх галузей виробничої і невиробничої сфер передовою технікою. Воно служить стабільною інтенсивного типу базою розширеного відтворення. Інакше кажучи, відтворення основних фондів є матеріально-технічною основою підвищення ефективності виробництва. Процес відтворення матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства тісно пов'язаний з науково-технічним прогресом і процесом інтенсифікації суспільного виробництва.

Цій проблемі завжди приділялася увага. Її вивчали провідні економісти-аграрники: Я.К. Білоусько, П.А. Денисенко, І.І. Лукінов, С.І. Мельник, О.В. Олійник, В.М. Петров, Г.М. Підлісецький, В.О. Питулько, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, В.С. Шебанін та ін. Проте проблеми формування основ відтворення та оновлення технічних ресурсів, становлення і функціонування ринку техніки, переведення його на принципи сталого й високоефективного розвитку і на цьому виведення АПК України на світові рівні інтенсивності виробництва ще не розв'язані.

Теорія інтенсивного та екстенсивного типів розширеного відтворення відома уже давно. Ще К. Маркс вважав, що інтенсивним є таке виробництво "...коли застосовуються більш ефективні засоби виробництва", а екстенсивне "...коли розширюється тільки поле виробництва". Отже, він розглядав інтенсивне виробництво, коли збільшуються його масштаби в даному підприємстві за рахунок технічного поліпшення, що веде до підвищення інтенсивності та продуктивності праці, одночасно із ефективним використанням уже функціонуючих основних засобів, тоді як екстенсивне виробництво здійснюється за рахунок використання функціонуючої уречевленої та збільшення живої праці, тобто без застосування нової техніки і прогресивних технологій¹.

Із економічного погляду інтенсивний характер розширення виробництва повинен обов'язково здійснюватися на базі технічного прогресу, зростання фондо- і енергоозброєності праці, поліпшення організації виробництва, при зниженні витрат на одиницю виробленого продукту. Коли ж воно відбувається на постійно функціонуючій технічній основі, при цьому суспільно необхідні уречевлені витрати на одиницю фізичних обсягів виробленого продукту не збільшуються, виробництво має екстенсивний характер. Отже, беручи до уваги важливість інтенсивного розвитку головною умовою виробництва має бути постійно зростаючий технічний прогрес і впровадження високотехнологічного рівня організації виробництва. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва — це динамічний процес розвитку, пов'язаний з додатковими вкладеннями засобів виробництва і праці на одиницю земельної площі з метою збільшення одержання продукції та підвищення ефективності².

Будь-яке виробництво — це процес раціонального поєднання засобів виробництва та предметів праці (уречевленої їх частини) з ефективним використанням людської (живої) праці. Засоби і предмети праці у своїй сукупності та грошовому виразі створюють основні й оборотні фонди виробництва. До основних засобів праці належать машини, техніка, транспортні засоби, обладнання, будівлі, продуктивна худоба тощо, за допомогою яких людина впливає на предмети праці з метою виробництва життєво необхідних благ. Вони за економічним змістом належать до активної їх частини і обліковуються як основні виробничі фонди, що функціонують у виробництві протягом багатьох його циклів.

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Критика политической экономии: Том третий. Ч. 1. — Соч. 2-е изд., т. 25. — С. 178.

² Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Критика политической экономии: Том второй. — Соч. 2-е изд., т. 24. — С. 12.

Предмети праці — це запасні частини, паливе, добрива, сировина сільськогосподарського виробництва, насіння, корми, дрібний інвентар та ін., на які людина спрямовує свою працю з метою виробництва максимально-необхідних життєвих благ. За своїм економічним змістом вони також належать до активної їх частини, а за своєю функціональною характеристикою належать до оборотних фондів. На відміну від основних засобів за процесом їх відтворення вони знаходяться у сфері безпосередньо виробництва тільки протягом одного циклу виробництва продукції.

Крім цього, до оборотних фондів належать обігові кошти — виробничі запаси в натуральному вигляді, грошові надходження, які підприємства залучають для підвищення ефективності використання як основних, так і оборотних засобів. Їх за джерелами утворення ще розподіляють на власні й запозичені. В оборотні засоби включають також знаряддя праці (інструменти, інвентар та ін.), які беруть участь у процесі виробництва тільки протягом одного виробничого циклу.

Зміцнення й удосконалення виробництва відбувається не тільки за кількісного та якісного зростання технічної озброєності праці, а й за наявності інших їх складових, які не обліковуються у засобах праці, але є обов'язковими атрибутами підвищення продуктивності суспільної праці та реалізації закону економії робочого часу й підвищення ефективності виробництва загалом. Зокрема, земля, будучи унікально важливим засобом у сільськогосподарському виробництві, донині за обліковою практикою до основних засобів (фондів) не належать. Тому науковими колами, а саме ученими ІНЦ "Інститут аграрної економіки" — П.Т. Саблуком, В.Я. Месель-Веселяком, І.М. Підлісцьким, М.М. Федоровим, М.Й. Маліком та іншими, з метою визначення економічно обґрунтованої норми прибутку, який би забезпечив раціональне функціонування сільськогосподарського виробництва, посилаючись на досвід провідних країн світу, нині широко дискутується ідея щодо обов'язкового включення її у облікову практику як "...найважливішого порівняно з іншими видами ресурсів засобу"¹.

Отже, основні виробничі фонди виступають у вигляді техніки, машин та обладнання і через живу працю служать засобами безпосереднього впливу на предмети праці. Оптимальне встановлення між основними та оборотними фондами пропорцій і є економічною основою ефективності їх формування й використання на виробництві, що передбачає включення всіх матеріально-технічних ресурсів і активів, які за умови раціонального забезпечення робочою силою мають сприяти найбільш ефективному розвитку виробництва. Кількісний та якісний склад, співвідношення між матеріально-технічними й трудовими, а також природними ресурсами і визначають виробничий потенціал галузі.

Проте із входженням аграрної галузі у ринкові відносини проблема раціональної пропорційності суттєво загострюється. Причини тут багатоаспектні. Насамперед, означене пояснюється відсутністю в сучасних умовах механізмів зіставлення цін на означені співвідношення їх складові та відмінності перенесення їх вартості на заново створений продукт.

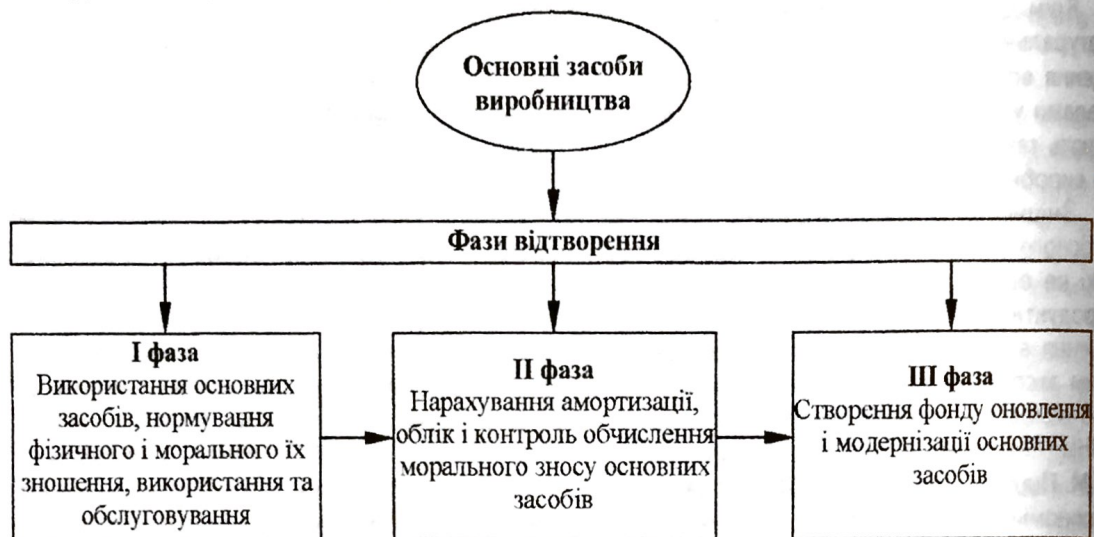
Схематично кругообіг основних і оборотних засобів у сільськогосподарському виробництві має включати три етапи: перший — встановлення (обчислення) фізичного й морального їх зношення у процесі щорічного виробництва продукції; другий — нарахування компенсаційної амортизації у межах норми їх відтворення; третій — стовідсоткове створення фонду з відтворення та модернізації виробничих основних засобів (рис.).

На першій фазі здійснюється виробниче використання основних засобів, в результаті якого відбувається фізичне і моральне їх зношення та відповідне зменшення вартості. Воно залежить від терміну та інтенсивності використання технічних ресурсів, технічного обслуговування у процесі експлуатації, кваліфікації працівників, дотримання правил використання й догляду тощо. Терміни використання техніки це не стільки технічний показник, як економічний. Безумовно, що останній пов'язаний із робочим періодом машини. В процесі виробництва продукції амортизаційні відрахування є складовою формування її вартості; а в кінцевому рахунку вони є потенційним фінансовим джерелом оновлення техніки. На першу фазу, не маючи ще амортизаційних відрахувань, ми лише відкриваємо природу відтворення зносу вартості, а тому методика їх нарахування повинна від-

¹ Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави: Доп. на Сьомих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 9-10 листопа. 2005 року. — К., 2005. — С. 6.

повідати реальним термінам їхньої участі у виробництві. Сама природа сільського господарства засвідчує про те, що терміни використання ресурсів залежать від того, скільки часу і в яких умовах вони використовувалися та які обсяги робіт виконано. Тобто, при визначенні зносу по кожному виду техніки необхідно встановити економічно доцільний термін використання, який називають нормативним коефіцієнтом ефективності. Основою для його визначення є розрахункові, економічно обґрунтовані терміни їх експлуатації, які беруться для розрахунку норм амортизації.

Схема відтворення матеріально-технічних засобів виробництва у сільськогосподарських підприємствах

На другій фазі відтворення матеріально-технічних засобів вартість їх поступово, шляхом нарахування за чітко обґрунтованими нормами амортизації, переноситься на готову продукцію. Перерахування їх на банківські рахунки аграрних підприємств є основним джерелом формування фонду оновлення техніки та її модернізації. Крім цього, підприємство залучає до амортизаційної суми через нарахування певний депозитний відсоток. Підприємство матиме право використовувати його тільки по закінченні терміну використання того чи іншого виду техніки.

На заключній третій фазі відбувається відтворення функціонуючих матеріально-технічних засобів. Основними складовими при цьому мають бути: підвищення технічного рівня підрозділів і, передусім, сільгоспвиробників за рахунок новітньої техніки, реконструкції та модернізації сервісної служби.

У кожний момент цих фаз вартість засобів праці повинна перебувати на обліку у сільськогосподарських підприємствах і залежно від цього мають бути встановлені чіткі терміни їх поновлення. Одна її частина має фіксуватися в засобах праці, що перебувають у виробничому процесі, друга — у втілених основних засобах, які можуть бути використані у процесі виробництва і в незавершеному виробництві, третя — у вигляді грошового амортизаційного фонду, призначеного для їх стовідсоткового відшкодування.

Визначення курсу на інтенсифікацію АПК на основі розширеного відтворення конкурентоспроможного виробництва потребує надійних в експлуатації і недорогих технічних засобів. За нинішньої фінансової кризи необхідно створити умови заінтересованості всіх товаровиробників щодо збільшення виробництва продукції та одержання доходів, як основного джерела нагромадження власних інвестиційних ресурсів для оновлення технічних засобів. Особливого значення набуває державна інвестиційна політика створення сільськогосподарському товаровиробнику пільгових умов з надання довготермінових (на 10–15 років) кредитів. Це, на нашу думку, вимагає створення безпосередньо у сільській місцевості можливостей щодо вчасного забезпечення аграрної галузі кредитами з низькими відсотковими ставками, як це має місце, зокрема, у Франції (до 6% річних).

Поряд з цим повинні бути розв'язані проблеми кооперативної банківської системи, яка б спрямовувалася на безпосереднє залучення у сферу виробництва, переробки і торгівлі продукцією та сервісне обслуговування техніки.

Забезпечення АПК високопродуктивними і відносно дешевими технічними ресурсами зумовлює створення вітчизняного ринку техніки. За радянських часів в Україні існувала

система виробництва і реалізації техніки для села. При цьому існували жорсткі вимоги щодо технічних стандартів, яких машинобудівна промисловість неухильно дотримувалась. До 1990 року систему машин розробляли понад 50 наукових організацій, які протягом десятиріч проводили наукове обґрунтування механізації технологій вирощування та збирання врожаїв сільськогосподарських культур і трудомістких процесів у тваринництві. Станом на кінець 1990 року уніфікованість і надійність техніки давала змогу виконувати роботи в належні терміни. При цьому затрати праці постійно скорочувалися, зростали обсяги високоякісної продукції, підвищувалася ефективність виробництва в галузі. Система машин кінця 80-х і початку 90-х років враховувала не тільки техніко-технологічні, а й економічні вимоги. Об'єднувала вона понад 330 машинобудівних заводів і конструкторських бюро, при цьому залучалися підприємства військово-промислового комплексу, з них заводи-гіганти ФКБ "Південне", ДП "Завод ім. Малишева", ВО "Південмашбуд" та ін.¹

Однак, починаючи із середини 90-х років, вона стала руйнуватися. У виробництві техніки, яке здійснювалося раніше на принципах комплексної механізації технологічних процесів, нині беруть участь близько 120 машинобудівних заводів. Розрахунки показують, що навіть ці підприємства можуть виготовити техніки на 7,5 млрд. грн. і значно підвищити забезпечення технологічної потреби українських аграріїв у високоякісних і відносно дешевих засобах механізації. Саме тому у 2002 році Законом України "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для аграрно-промислового комплексу" машинобудівна галузь для АПК визнається пріоритетним напрямом. Проте у 2005 році продовжує виготовлятися продукції лише на 2,3 млрд. грн.² Порівняно з 1990 роком тракторів випускалося менше у 18,3 рази, плугів — у 17,7, сівалок — у 18,3, бурякозбиральних комбайнів — у 80 разів менше. При цьому ступінь зносу основних фондів у машинобудівній галузі на цей період продовжував бути на рівні 79%, а технологічного обладнання — 92%.³

Більшість машинобудівних підприємств нині знаходяться в приватних руках. Частина власників, намагаючись одержати вигоду, перепрофілюють і доводять їх до банкрутства. Так, ВАТ "Одесасільмаш", засноване 153 роки тому, спеціалізувалося на виробництві ґрунтообробної техніки і за роки існування виготовило понад 3 млн. плугів. За рішенням нових власників виготовлення цієї продукції припинилося і перепрофільовано на виготовлення обладнання для автозаправних станцій. Виготовлення плугів довелось налагоджувати за рахунок державного бюджету уже на іншому заводі.

Поряд із цим слід зазначити, що державою вживалися важливі, на нашу думку, кроки щодо поліпшення становища в аграрній галузі. Зокрема, ще у 1992 році була розроблена Національна програма виробництва машин та технологічного устаткування для сільського господарства, харчової і переробної промисловості на 1992—1997 роки. У 1998 році урядом приймається Програма виробництва технологічних комплексів машин і обладнання для агропромислового виробництва на 1998—2005 роки, а у 2006 році — Закон України "Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України", введення в дію якого розпочнеться із 2008 року. Проте щорічні асигнування із державного бюджету на технічне забезпечення АПК з року в рік надто низькі. Як наслідок, поліпшення технічного стану галузі та підвищення сільськогосподарської продукції як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках не відбувається. У цих умовах сільськогосподарські підприємства змушені купувати зарубіжну техніку і через існуючу систему бюджетного дотування інвестувати іноземних машиновиробників. Так, тільки за останні три роки вони щорічно купували такої техніки на 2 млрд. грн. При цьому, в 2006 році імпортовано техніки на 23% більше, ніж у 2005 році.⁴

¹ Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази АПК України: Матер. до П'ятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 28—29 січ. 2003 року. УААН, Академія економічних наук України, Інститут аграрної економіки. — К., 2003. — С. 37—38.

² Лобановський Г. Машинобудування в постановах і на ділі // Сільські вісті за 11 лип. 2002 р. — № 80(17294). — 2 с.

³ Юхимец О. Так все-таки с сапкой или на тракторе? // Коммунист за 1 декабря 2006 г. — № 94(930). — 2 с.

⁴ Лобановський Г. Машинобудування в постановах і на ділі // Сільські вісті за 11 лип. 2002 р. — № 80(17294). — 2 с.; Юхимец О. Так все-таки с сапкой или на тракторе? // Коммунист за 1 декабря 2006 г. — № 94(930). — 2 с.